

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ CIMIC В ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ

PECULIARITIES OF LEGAL REGULATION CIMIC ACTIVITY OF THE NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION

Тітко Е.В.,

к.ю.н., докторант, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства

Національна академія наук України

У статті здійснено аналіз основних принципів, цілей діяльності CIMIC відповідно до основоположних документів Північноатлантичного Альянсу. Звернута особлива увага на підхід щодо необхідності та розуміння такого виду діяльності у Об'єднаних збройних силах НАТО. Визначено поняття «CIMIC» та охарактеризовано основні його елементи. Розкрито основні елементи взаємодії CIMIC із цивільним елементом як основи сприятливого виконання та завершення місії/операції із залученням сил CIMIC.

Ключові слова: CIMIC, цивільно-військове співробітництво, цивільний зв'язок, військова допомога, планування операцій.

В статье осуществлен анализ основных принципов, целей деятельности CIMIC в соответствии с основополагающими документами Североатлантического Альянса. Обращено особое внимание на подход о необходимости и понимании такого вида деятельности в Объединенных вооруженных силах НАТО. Раскрыты основные элементы взаимодействия CIMIC с гражданским элементом как основы благоприятного выполнения и завершения миссии/операции с привлечением сил CIMIC.

Ключевые слова: CIMIC, гражданско-военное сотрудничество, гражданская связь, военная помощь, планирование операций.

The article shows the analysis of the basic principles, objectives of the CIMIC according to the fundamental documents of the North Atlantic Alliance. Special attention is paid to the need to approach and understanding of the activity of the NATO Allied Command Operations. The «CIMIC» term are defined and described its main elements. The article shows the historical and legal stages of improvement and use civil-military cooperation of all levels (strategic, tactical and operational) planning of NATO Allied Command Operations.

The article reveals the main elements interaction with the civilian element CIMIC as the basis of enabling the execution and completing the missions/operation with involvement CIMIC forces. It is realized through interaction with civilian actors (leaders) at the appropriate level, in cooperation with the relevant civil authorities and conducting ongoing evaluation of local civil environment, including the local needs in order to determine the extent of issues to further their decision and smooth transition of civil duties to the relevant authorities and others.

The article defines some aspects of civil-military relations, such as military assistance in humanitarian emergencies, civil emergency planning, host-nation support.

Key words: CIMIC, civil-military cooperation, civil connection, military assistance, operations planning.

Завершення «холодної війни» призвело до військової та політичної трансформації НАТО, що завершилось прийняттям нової Стратегічної концепції НАТО у 1991 р. [14], де основною метою повинна бути стратегія «гнучкого реагування», що мала базуватись на трьох принципах, а саме: колективної оборони, діалогу та співробітництва.

Після прийняття у 1992 р. рішення про участь НАТО в миротворчих операціях ОБСЄ і ООН, до операцій з підтримання миру стали залучатися невійськові учасники. Практична ж реалізація концепції цивільно-військової взаємодії НАТО почалася з кінця 1995 р. і пов'язана з розгортанням діяльності НАТО щодо виконання Дейтонських угод (врегулювання ситуації у Боснії та Герцеговині) [4, с. 91].

Дослідження у сфері проведення миротворчих операцій, введення надзвичайних режимів, окремих питань міжнародної та регіональної безпеки, операцій ООН, проблем гуманітарної інтервенції, трансформації НАТО та, безумовно, становлення міжнародного захисту прав людини у період збройних конфліктів здійснювали: Е. С. Александрова, О. С. Алексєєв, А. В. Басов, О. Г. Братель, І. Г. Білас, М. В. Буроменський, В. Г. Буткевич, В. А. Василенко, В. М. Гессен, В. Н. Денисов, Г. К. Єфімов, Л. Г. Заблоцька, Я. А. Колінко, С. О. Кузніченко, І. І. Лукашук, М. І. Неліпа, В. М. Репецький, В. С. Ржевська, Б. Р. Тузмухамедов, В. М. Федоров та ін. Водночас вивчення даного питання лишається недослідженим та відкритим на теренах України, особливо в умовах проведення антитерористичної операції.

Метою статті є здійснення детального аналізу регулювання діяльності цивільно-військового співробітництва (далі – CIMIC) на основі основних актів НАТО із тлумаченням та поясненням основних принципів, задач та рівнів такої діяльності, де особлива увага звертається на елемент зв'язку із цивільним елементом.

Перед прийняттям першого документу, де було закріплено розуміння та основні орієнтири CIMIC, Альянс розумів глобальну ситуацію ХХІ ст., що включало в себе безліч політичних, економічних, етнічних, релігійних, ідеологічних та інших криз, конфліктів, стихійних лих або гуманітарних катастроф, які вимагають стійких рішень. Вирішення таких масштабних подій неможливо домогтися лише військовими засобами. Це дозволяє військовим досягнути бажаного кінцевого результату шляхом координації, синхронізації військових дій із діями цивільних суб'єктів, тим самим, пов'язуючи військові дії із політичними цілями. Разом з тим, це дозволить зробити плавний перехід від наступальних/оборонних операцій до операцій безпеки/стабільності, досягнувши ситуації розвитку, коли сили НАТО можуть покинути безпечне місце набагато раніше [7, с. 1].

Тобто такий новий вид діяльності у військових силах через систему НАТО був реалізований через термін CIMIC, відповідно до першого спеціалізованого у цій сфері документу МС 411 Військова політика НАТО CIMIC (NATO Military Policy on Civil-Military Co-operation) від 1997 р. з подальшим доопрацюванням та прийняттям МС 411/1 від 2001 р. [12]. Слід відмітити, що відповідно до МС 411 передбачалося створення робочої групи НАТО, роль якої полягала у розробці повноцінної можливості CIMIC для Об'єднаного командування Європи до 2000 р. План «CIMIC 2000» 1998 р. включає в себе три основні стадії: 1) розробка концептуальних складових, включаючи політику, управління, доктрину, тактику і техніку; 2) провадження «моральної складової», яка полягає у освіті та навчанні командирів та їх співробітників щодо їх повноважень у цій сфері та 3) створення практичного компонента, який складається з підготовленого персоналу та ресурсів безпосередньо для підготовки і виконання планів CIMIC [10]. Крім того, МС 411 вказує, що CIMIC повинен роз-

глядатися оперативними командирами як складова частина процесу планування для проведення будь-якої операції, де будуть розміщені позиції СІМІС в залежності від типу операції.

Кілька років потому лідери НАТО зрозуміли, що виникла потреба у необхідності повторного вдосконалення стратегічних орієнтирів у зв'язку зі змінами, які відбувались у світі. Так, у 1999 р. була затверджена нова Стратегічна концепція НАТО, яка була спрямована на оснащення Альянсу з урахуванням нових викликів безпеки і можливостей XXI ст. [11, с. 46].

Більш конкретне та детальне розуміння СІМІС знайшло своє відображення у МС 411/1. Так, відповідно до даного документа, вводиться визначення СІМІС, а саме – це координація та співробітництво для підтримки місії між силами НАТО та цивільними суб'єктами, у т. ч. національного населення і місцевих органів влади, а також міжнародних, національних та неурядових організацій та установ [12]. Особливо слід вказати, що даний документ визначає певні аспекти цивільно-військових відносин, а саме: планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру; військова допомога у надзвичайних ситуаціях гуманітарного характеру; підтримка військ країно їх дислокації. Також слід звернути увагу, що для реалізації цілей Альянсу, СІМІС буде знаходитись під керівництвом Північноатлантичної ради, тому на основі цього військові органи НАТО несуть основну відповідальність за планування і проведення заходів СІМІС в своїх областях діяльності. Основною метою СІМІС є забезпечення керівних принципів для планування і виконання СІМІС під час проведення операції за участю збройних сил в НАТО у рівній мірі як для країн членів, та і не членів. Документ містить окремий параграф щодо координації та співробітництва, в якому робиться наголос на тому, що СІМІС повинен бути невід'ємною частиною всієї операції, що вимагає тісної координації з іншими військовими можливостями та діями. Акцентується на тому, що така співпраця між військовими і цивільними повинна підтримуватися на робочому рівні із проведенням семінарів, підготовки та навчання. Реалізація положень даного документа має відбуватися в першу чергу через Партнерство заради миру та національні контингенти, які надають держави [12].

Перший суттєвий документ СІМІС НАТО – Доктрину СІМІС НАТО було розроблено під керівництвом Штабу Верховного головнокомандувача об'єднаних Збройних Сил НАТО у Європі (SHAPE) і введено в дію у червні 2003 р., зміст якої ґрунтувався на основі заданих вже напрямків поточної політики НАТО в цій сфері. Доктрина АJP-9 відповідає STANAG 2509 (тобто Угода по стандартизації, яка регламентує загальні правила, визначає спільний порядок дій, закріплює єдину термінологію і встановлює умови уніфікації технічних процесів збройних сил Альянсу та країн-партнерів). Стандарти НАТО об'єднані у складну і взаємопов'язану ієрархію керівних документів НАТО, яка має свою структуру, де 2509 – це Доктрина АJP-9 [1]. Відповідно до даного документа визначається, що операції НАТО, які проводяться поза межами своїх внутрішніх кордонів, на території, повністю позбавленій функціонуючих цивільних установ та ефективної інфраструктури. У даній концепції зазначено, що Альянс повинен бути готовий «внести свій вклад у ефективне запобігання конфліктам і брати активну участь у врегулюванні криз, включаючи проведення операцій в кризових регіонах». Також у документі звернута особлива увага на те, що взаємодія між силами Альянсу та цивільним оточенням (урядовим та неурядовим) під час проведення операції є ключовою складовою успіху операції. Дане визначення СІМІС є ідентичним із визначенням у документі МС 411/1, і є посиланням на нього. Слід також відмітити, що СІМІС застосовується в операціях колективного захисту, що базується на принципах ст. 5 Північноатлантичного Договору 1949 р. [2] та

в кризових ситуаціях (операціях) відповідних регіонів, що не підпадають під дію ст. 5 Договору. В обох випадках від командирів все частіше вимагається брати до уваги соціальні, політичні, культурні, релігійні, економічні, екологічні та гуманітарні фактори навколишнього середовища при плануванні та проведенні військових операцій. Безпосередня мета СІМІС полягає у тому, щоб встановити і підтримувати співробітництво командуючого сил НАТО з цивільною владою, організаціями, агентствами і населенням в межах зони відповідальності для забезпечення виконання місії. Також АJP-9 окреслює основні принципи, на яких базується діяльність СІМІС, а саме: культурна обізнаність регіону, загальні цілі, розподіл відповідальності, прозорість та зв'язок [13].

У 2008 р. через чергову трансформацію Північноатлантичного Альянсу у Штабі Верховного головнокомандувача об'єднаних Збройних Сил НАТО у Європі постала необхідність перегляду та доопрацювання Доктрини АJP-9, залучивши до об'єднаної роботи робочої групи доктрин НАТО (AJOD WG) Центр переваг цивільно-військового співробітництва (CCOE), який було утворено у 2001 р. на базі Північних Штабів Командування СІМІС (CGN HQ), таких країн, як Чеська Республіка, Данія, Німеччина, Нідерланди, Норвегія та Польща щодо створення відповідного потенціалу для діяльності цивільно-військового співробітництва. Таким чином задачею вищезгаданих груп стало упорядкування змісту документа, що мало відображати всі потреби проведення такої операції [8]. Відповідно до такої роботи були зроблені два проекти АJP-9, а саме АJP-9 SD1 (Study Draft) та АJP-9 SD2. Не дивлячись на велику кількість розбіжностей з урахування досвіду та позицій різних країн, всі можливі зауваження були опрацьовані з подальшим прийняттям оновленого документа. У лютому 2011 р. AJOD WG оголошує переглянуту АJP-9 досить зрілою для її прийняття. Доповнений документ був прийнятий у лютому 2013 р. (далі – АJP-3.4.9). У вступній частині даного документа зазначено, що АJP-01 окреслює стратегію НАТО для встановлення мирних і безпечних умов для виконання поставлених завдань, починаючи від збройного конфлікту до гуманітарних операцій, які можуть вплинути на Євроатлантичну стабільність. Відповідно до АJP-3.4.9 вказано, що він відображає підхід, який зосереджений на оперативному рівні, що дасть можливість об'єднати всі зусилля для цивільно-військової взаємодії. Відповідно до даного документа лишаються незмінними визначення терміну та основні чинники застосування СІМІС. Визначені основні завдання СІМІС, які є схожими із зазначеними у документі АJP-9. Розділ четвертий документа АJP-3.4.9 визначає виконання та планування СІМІС, де вказана роль та значення відносин СІМІС між силами НАТО та цивільними суб'єктами; СІМІС і цивільні чинники оперативного середовища. Документ визначив основні функції СІМІС, до яких відносяться виявлення критичної інфраструктури; виявлення найбільш корисних дій; робота щодо потоку безперервної інформації; встановлення зв'язків з громадськістю та ін. Більш суттєвим та вагомим доробком даного документа є виокремлення рівнів діяльності СІМІС, а саме: 1) стратегічний рівень, де формуються проекти СІМІС щодо підтримки, стабілізації, реконструкції тощо, що реалізовується через загальне керівництво, і в подальшому має реалізовуватись на оперативному рівні; 2) тактичний рівень, який генерує велику кількість інформації для проведення операції належним чином; та 3) оперативний: планування на випадок надзвичайної ситуації цивільного характеру, підтримка військ країною їх дислокації, військова взаємодія (ненатовські сили із силами НАТО), діяльність радника з цивільними дійовими особами (CIVAD), тобто з урахуванням місії, незалежно від рівня військової діяльності стратегічного, оперативного або тактичного рівня, де, безумовно, цивільний досвід безпосередньо сприяє швидкому пошуку кра-

щих орієнтирів для виконання місії. Така консультативна цивільна допомога для СІМІС повинна бути максимально гармонізована. Також у АJP-3.4.9 вказані завдання стратегічного рівня на підтримку проведення відповідних операцій. П'ятий розділ даного документу присвячений освіті та навчанню персоналу СІМІС різних рівнів. І останній розділ присвячений цивільному елементу СІМІС, в якому акцентується увага на цивільних суб'єктах (акторах), що складаються з національної цивільної адміністрації, різних політичних органів, економічних органів, міжнародних, урядових та неурядових організацій, населення та ін. Документ визначає та характеризує принцип надання гуманітарної допомоги, де звернута увага на Резолюцію ГА ООН 46/182 щодо керівних принципів для надання гуманітарної допомоги ООН: людство (людські страждання повинні бути вирішені, скрізь, де б вони не були, звернувши увагу на більш уразливі верстви населення, такі як діти, жінки та люди похилого віку), нейтральність (гуманітарна допомога повинна бути надана без участі у військових діях або прийняття сторони в суперечці політичного релігійного або ідеологічного характеру) та неупередженість (гуманітарна допомога повинна бути надана без дискримінації щодо етнічного походження, статі, національності, політичних переконань, раси або релігії), полегшення страждань (керівництво виключно потребою та пріоритетом у найбільш невідкладних випадках лиха). У документі визначені керівні принципи гуманітарної допомоги та розвитку: цілі гуманітарної допомоги та розвитку, яка полягає у спільній роботі щодо внеску у поліпшення якості життя людини; недискримінація, що вказує на надання допомоги виключно на основі визначених потреб, незалежно від розташування, етнічної приналежності, статі, соціального статусу або релігії; неупередженість, що вказує на неприйняття будь-якої приналежності до будь-якої сфери і характеру, здійснюючи надання допомоги; повага до людської гідності реалізовується відповідно до принципів та норм міжнародного права, яка також включає в себе повагу культури, релігії та звичаїв; прозорість та підзвітність, що полягають у тому, що, здійснюючи діяльність у сфері надання допомоги, слід переконатись щодо відсутності корупції, крадіжки або зловживання ситуацією; стійкість і готовність, полягає у заходах, які реалізуються з урахуванням місцевих умов і спрямовані на зміцнення місцевих ресурсів за рахунок укріплення громадянського суспільства, спільноти бізнесу, органів місцевого самоврядування тощо до поточних потреб; консультації та участь, що полягають у можливості залучати громаду в галузі проектування, планування, управління, впровадження та оцінювання програм тощо; координація – діяльність з урядом і зацікавленими суб'єктами на кожному рівні; доступ як основна вимога здійснення запиту, який є необмежений щодо всіх людей, які потребують допомоги; охорона та безпека, що реалізуються через всіх зацікавлених сторін охорони і зміцнення безпеки, безпека і свобода установ та їх співробітників, де має бути виключене насилля, викрадення, переслідування та залякування. Транспортні засоби не повинні використовуватися для перевезення осіб або товарів, які не мають відношення до цієї діяльності [6].

Також слід відмітити, що особлива роль у діяльності СІМІС відводиться співробітництву із неурядовими організаціями, тому у документі АJP-3.4.9 є цілий пункт, який носить назву «неурядові організації», в якому вказується, що неурядовими організаціями є приватні, некомерційні організації добровільного характеру без жодної урядової або міжурядової приналежності, які утворюються з метою виконання ряду робіт, де основна мета, як правило, це захист певних інтересів на місцевому, національному, регіональному та міжнародному рівнях. У документі зазначено, що військовослужбовці повинні розуміти необхідність у співробітництві для пошуку ефективного вирішення найактуальніших питань, оскільки неурядові організа-

ції несуть відповідальність перед своїми бенефіціаріями, благодійними особами (фізичними або юридичними), гарантуючи, що наслідки своєї діяльності направлені на користь тих, кому вони намагаються допомогти і що пожертвовані кошти будуть витрачені ефективно та належним чином. І нарешті, відповідальність перед їхніми довіреними особами, тим самим гарантуючи, що їх дії залишаться вірними значенню своєї організації. Більшість неурядових організацій сьогодні приєднуються до Кодексу поведінки Міжнародного Руху Червоного хреста і Червоного Півмісяця та НУО під час ліквідації наслідків стихійних лих. До речі, СІМІС України через Управління цивільно-військового співробітництва Збройних сил України також мають спільну підписану угоду про співробітництво. Разом з тим документ вказує і на співробітництво із урядовими організаціями, що має не менше значення для співпраці в умовах досягнення кращих результатів під час проведення відповідної діяльності.

Окремим параграфом визначено регулювання деяких питань із ООН у випадках надзвичайних ситуацій гуманітарного характеру, яка має відповідний досвід та можливість швидкого реагування на врегулювання виниклих проблем у окремих сферах через такі установи, а саме: сільське господарство (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), продукти харчування (на чолі з Всесвітньою продовольчою програмою), біженці (на чолі із Всесвітньою продовольчою програмою ООН, Управління Верховного Комісара ООН) та освіта (Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)). Але також наголошено, що для кращого врегулювання або надання допомоги під час надзвичайних ситуацій можуть застосовувати інші або додаткові модифікації існуючих механізмів [6].

Цікавою особливістю документу є введення такого елемента співробітництва, як громадянська поліція, де вказано, що належним чином забезпечені ресурсами та ефективно скоординовані сили громадянської поліції можуть грати відповідну роль у досягненні бажаного кінцевого результату, де представники СІМІС повинні гарантувати, що такі відносини будуть підтримані та гарантовані [6].

Розроблення та прийняття основних елементів СІМІС відбувалось також із урахуванням Директиви комплексного оперативного планування різних років, остання версія з 2013 р. (Comprehensive Operations Planning Directive (COPD) та Інструкції функціонального планування СІМІС 2002, 2012 [9] та 2014 pp. [9] (СІМІС Functional Planning Guide (CFPG)). Слід відмітити, що у назві документа CFPG 2014 р. з'являється слово, яке означає «проміжний період» або «тимчасовий», та «Оперативне командування Об'єднаних збройних сил НАТО», що вказує на необхідність покрокового визначення орієнтирів діяльності СІМІС. Даний документ вказує на те, що стратегічна концепція НАТО щодо СІМІС виходить із набутого досвіду проведених операцій НАТО, зокрема у Афганістані та на Балканах, де мало місце діяльності СІМІС для того, щоб краще зрозуміти всі політичні, громадянські та військові підходи, які є, безумно, необхідними для ефективного врегулювання виниклих криз. Також зазначено, що Альянс буде активно співпрацювати з іншими відповідними організаціями до, під час та після криз, заохочуючи всеохоплюючий спільний досвід планування та проведення відповідних заходів, з метою забезпечення максимальної узгодженості та ефективності загальних зусиль. Навіть якщо конфлікт буде вирішено, часто необхідно надати постійну підтримку, щоб створити відповідні умови для тривалої стабільності. Саме тому, НАТО повинно бути готове та спроможне сприяти стабілізації та реконструкції, у тісній співпраці та консультаціями по можливості з іншими відповідними організаціями. І саме у даних відносинах відповідну роль має відіграти СІМІС з метою сприяння співпраці між командувачем НАТО на всіх рівнях та на всіх рівнях на місцях. Саме цей документ визначає процес

діяльності CIMIC від планування до проведення операції, через планування на тактичному рівні та реалізації на оперативному, враховуючи всі можливості співробітництва із цивільними суб'єктами (організаціями, агенціями) тощо [9].

Реалізація CIMIC планування повинна здійснюватись таким чином: проведення військової місії; створення та підтримка відносин з усіма потенційними цивільними суб'єктами/партнерами; переконання, що будь-які заходи, які проводяться на підтримку цивільного середовища, є необхідними, погоджувані із відповідними уповноваженими цивільними органами влади із дотриманням чіткої лінії роботи; здійснення обміну інформацією через CIMIC на усіх рівнях командування та етапах для полегшення обміну та синхронізації різної інформації. Слід відмітити, що документ має чіткі орієнтири планування операції та її проведення на всіх рівнях з відповідною розстановкою пріоритетів із цивільними елементами для досягнення кращого результату місії.

Таким чином, слід констатувати, що сьогодні, як ніколи, військовий союз НАТО, трансформуючи свої орієнтири, цілі, структуру обрав шлях не суто військового врегулювання кризових ситуацій, а курс цивільно-військового співробітництва. Адже, які б не були поставлені задачі, вони проводяться в умовах цивільного середовища і для їх вирішення потрібно мати «цивільний місток», який дасть можливість краще зрозуміти всі особливості даного регіону, (історія, культура, органи влади, необхідна допомога населенню тощо) до більш швидкого врегулювання кризової ситуації. Саме в цих умовах, починаючи із кінця 90-х рр. була розпочата кропітка робота щодо вироблення провідних документів з даного питання, покращуючи один одного з кожними роками, закріпивши визначення поняття CIMIC, показавши основні цілі, задачі та принципи такої діяльності. Характерний акцент був зроблений на елементі взаємодії з різними суб'єктами, інститутами та органами, що є необхідним для виконання місії, де особлива роль відводиться цивільним суб'єктам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каталог на стандартизаційні споразуміння (STANAGs), сьюзніте публікації (APs) и други документи на НАТО 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.mod.bg/bg/doc/military_standardization/200601_catal.pdf.
2. Північноатлантичний договір 1949 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/950_008.
3. Стратегическая концепция североатлантического союза 1999 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_27433.htm.
4. Тітко Е. В. Історія зародження цивільно-військового співробітництва як нового шляху врегулювання збройного конфлікту на прикладі Боснії та Герцеговини / Е. В. Тітко // Розвиток юридичної науки : проблеми та перспективи. – Лондон, IASHE, 2016. – С. 90–92.
5. ACO Interim Civil-Military Cooperation Functional Planning Guide 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cimic-coe.org/wp-content/uploads/2014/06/ACO-Interim-Civil-Military-Cooperation-Functional-Planning-Guide.pdf>.
6. Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation (AJP-3.4.9) 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cimic-coe.org/wp-content/uploads/2014/06/AJP-3.4.9-EDA-V1-E1.pdf>.
7. CIMIC Field Handbook. – 4th Edition. – Printed in the Netherlands, 2016. – 25 p.
8. Civil-Military Cooperation Centre of Excellence About Us [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cimic-coe.org/wp-content/uploads/2014/06/Fact-Sheet-CCOE.pdf>.
9. Civil-Military Co-operation Functional Planning Guide 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cimic-coe.org/wp-content/uploads/2014/06/Civil-Military_Co-Operation_Functional_Planning_Guide.pdf.
10. Committee Reports Military Support for Civilian Operations in the Context of Peacekeeping Missions 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nato-pa.int/archivedpub/comrep/1998/ar260cccsc-e.asp>.
11. Lene Kristoffersen. Norwegian CIMIC in Afghanistan / Kristoffersen Lene. – Institutt for Statsvitenskap, Universitetet I Oslo, 2005. – 134 p.
12. MC 411/1 NATO Military Policy on Civil-Military Co-operation 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nato.int/ims/docu/mc411-1-e.htm>.
13. NATO Civil-Military Co-operation (CIMIC) Doctrine (AJP-9) 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nato.int/ims/docu/ajp-9.pdf>.
14. The Alliance's New Strategic Concept 1991 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_23847.htm.